

До спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.06 у Національному
університеті «Одеська юридична
академія» (Фонтанська дорога,
23, Одеса, Одеська область,
65009)

ВІДГУК

**опонента, доктора юридичних наук, професора,
член-кореспондента НАН України,
член-кореспондента НАПрН України,
Пархоменко Наталії Миколаївни
на дисертацію Рязанов Михайла Юрійовича
«Правова спадщина у формуванні українського права»,
представленої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія
політичних і правових учень**

Подана до розгляду дисертаційна робота Рязанова Михайла Юрійовича на тему «Правова спадщина у формуванні українського права» присвячена актуальній проблематиці сучасної юридичної науки та практики, що пов'язана із правотворенням, правореалізацією та правовим розвитком загалом.

На будь-якому етапі розвитку держави правова наступність, формування правової ідентичності та нормативна еволюція права є одним із вагомих чинників забезпечення стабільності правового порядку, законності та верховенства права. Тому складно переоцінити значення правової спадщини у формуванні права, адже вона є тим фундаментом, на якому вибудовується сучасна правова система, її принципи, інститути та цінності. Право не виникає одномоментно, еволюціонуючи століттями, воно поступово, спираючись на досвід попередніх поколінь, їхні уявлення про справедливість, порядок і свободу, визначає сутність та зміст сучасної системи права. З іншого боку, світова правова спадщина також впливає на розвиток національних систем права шляхом імплементації міжнародних принципів та європейських стандартів у внутрішній правопорядок, надаючи йому динамізму, гнучкості та адаптивності.

Змістовно правова спадщина передусім охоплює історичні джерела права: звичаї, судову практику, законодавчі акти минулих епох. Не менш важливу роль відіграють національні правові традиції. Такі джерела формують правову ідентичність народу та впливають на сучасне законодавство.

Правова спадщина також включає правову доктрину, яка розвивалися в межах юриспруденції. Концепції природного права, верховенства права, прав людини – усе це результат тривалого інтелектуального розвитку. Вони визначають напрям реформ і слугують орієнтирами для законодавця.

Крім того, спадкоємність у праві забезпечує стабільність правової системи. Вона дозволяє уникнути різких і необґрунтованих змін, сприяє передбачуваності правового регулювання та довірі громадян до держави.

Водночас правова спадщина не є статичною, оскільки постійно піддається переосмисленню й адаптації відповідно до сучасних умов.

Особливої актуальності значення правової спадщини набуває в умовах реформування правової системи, в тому числі в аспекті євроінтеграції. Звернення до історичного досвіду допомагає уникнути помилок, зберегти цінні напрацювання та інтегрувати їх у сучасні правові механізми.

З огляду на це, правова спадщина є не лише джерелом знань про минуле, а й активним чинником формування сучасного права. Вона забезпечує спадкоємність, стабільність і водночас розвиток правової системи, поєднуючи традиції з інноваціями.

Представлене дисертаційне дослідження заповнює концептуальну прогалину в сфері джерелознавства та може бути теоретичною основою для подальшого аналізу та вивчення проблематики витоків та джерел права, чинників формування правової системи, правопорядку та правового прогресу.

Саме тому актуальність дисертаційного дослідження М.Ю. Рязанова не викликає сумніву та додатково підкреслює її важливість.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність, новизна та академічна доброчесність.

Наукові положення висновки і рекомендації, сформульовані М. Ю. Рязановим є обґрунтованими та переконливими. Дослідження базується на логічному та системному підході до аналізу щодо вирішення сформульованих у роботі завдань. Це підтверджується глибоким опрацюванням теоретичних і практичних аспектів наукового доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників з даної проблематики.

У дисертаційному дослідженні вдало сформульований об'єкт та предмет дослідження, що дало можливість авторові визначити його мету і завдання.

Слід зазначити, що наукове дослідження правової спадщини у формуванні українського права, здійснено М. Ю. Рязановим на високому методологічному рівні. Методологічна основа дисертації складається із сукупності загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-наукових методів пізнання, філософсько-світоглядних підходів та принципів. При цьому базовими принципами дослідження стали принципи історизму, системності, плюралізму, міждисциплінарності, інтегративності. Вихідними науковими засадами стали аксіологічний, антропологічний, герменевтичний, семіотичний, діяльнісний підходи. Системоутворюючим, методологічно-конструктивним інструментом дослідження правової спадщини став діалектичний метод. В процесі дослідження було застосовано також такі методи: системно-структурний, функціональний, порівняльно-правовий, історико-правовий, соціологічний, формально-логічний та ін.

Висновки дисертаційного дослідження, його результати, а також пропозиції дисертанта характеризуються належним рівнем теоретичної обґрунтованості, є достовірними, містять наукову новизну, авторське бачення ролі правової спадщини у формуванні українського права, типологічні характеристики та критерії її класифікації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому що робота є одним з перших монографічних комплексних досліджень, де здійснено

теоретико-методологічне узагальнення проблематики правової спадщини як багатовимірної системи, що впливає на формування українського права. Запропоновано нове розв'язання цієї наукової проблеми, яке передбачає побудову концепції правової спадщини у її взаємозв'язку з механізмами трансляції правових смислів, визначення її особливостей у національному правотворенні та формулювання пропозицій щодо збереження, відтворення й культивування спадкових правових змістів для підтримки континуїтету правового розвитку, з використанням сучасних наукових праць та методів наукового пізнання.

Зокрема, відповідно до поставленої мети дисертантом було: розкрито сутність феномена «правова спадщина» як багатовимірної системи та визначити поняття «правова спадщина»; розмежовано поняття «правова спадщина», «правовий спадок» та «правове надбання» та обґрунтовано їх функціональну специфіку; проаналізовано роль правової спадщини у формуванні світоглядних і правових установок та процесів передачі правової спадщини між поколіннями; проаналізовано процес трансляції правової спадщини як багаторівневої системи, з урахуванням її форм, механізмів і ролі у збереженні правової ідентичності; проаналізовано семіотичні засоби (слова, тексти, ритуали) як механізми комунікації та закріплення правової спадщини; визначено ієрархічну структуру правової спадщини через її знакові прояви; досліджено роль правових артефактів у збереженні правової спадщини; класифіковано правові артефакти за їх функціями та значенням у правовій спадщині, визначено їх роль у регуляції суспільних відносин; розглянуто способи взаємодії зовнішньої та внутрішньої правових традицій українського права у правовій динаміці; досліджено правову спадщину дохристиянського періоду, зокрема звичаєве право, сакральні основи, функціонування інститутів громади та первинних міжнародних відносин; визначено особливості візантійського впливу на українське право, його релігійні та правові аспекти, включно з рецепцією канонічного права; проаналізовано литовсько-польський період формування правової системи України; досліджено правову спадщину козацько-гетьманської доби, її вплив на формування демократичних принципів та розвиток національної правової культури; визначено особливості австро-угорської правової спадщини, її внесок у розвиток судової системи, нотаріату та парламентаризму; проаналізовано правову спадщину зверхності російської імперії, зокрема прояви правового дуалізму та централізації законодавства; розглянуто правову спадщину періоду Української Центральної Ради, Гетьманату та Західноукраїнської Народної Республіки; досліджено радянську правову спадщину, її вплив на трансформацію правової системи України та формування правових інститутів; визначено роль правової спадщини у збереженні національної ідентичності та забезпеченні закономірного розвитку правової системи України; проаналізовано роль суб'єктів правової спадщини у створенні балансу між правовим минулим і сучасними новаціями.

Втім, на нашу думку, слід звернути увагу на деякі, найбільш вагомі положення новизни, а саме: автором з'ясовано вузьке і широке значення правової спадщини у формуванні українського права. У вузькому значенні формування українського права розуміється як процес нормативного оформлення вкорінених у національну свідомість правових смислів, котрі

втілені у принципах, цінностях, досвіді тощо (що реалізуються у житті завдяки нормативному факту – своєрідному «акту перетину» між історично зумовленою традицією та сучасною правотворчістю). У широкому значенні формування українського права постає як поступовий і багаторівневий процес еволюції національного права на основі правової спадщини, у межах взаємодії внутрішньої та зовнішньої правових традицій.

Дисертант обґрунтував виокремлення форм трансляції правової спадщини (нерефлексивну та рефлексивну), в межах яких виявляються гібридні механізми трансляції. В нерефлексивній формі: внутрішня правова традиція та правовий менталітет; у рефлексивній формі: зовнішня правова традиція, юридична наука, правотворча діяльність, правоінтерпретаційна діяльність; а також виокремлено гібридні механізми трансляції, які функціонують в межах обох форм, а саме правову поведінку та правові інститути.

На основі проведеного дослідження М. Ю. Рязановим було сформульовано визначення правового артефакту як первинної одиниці правової спадщини, що має знакову форму та виконує репрезентативну функцію, фіксуючи й передаючи правові смисли у вигляді норм, принципів права, правових цінностей.

Автором також визначено правову матрицю як концептуальну модель, що дає змогу структурно та функціонально охопити триєдність елементів правової системи (в широкому сенсі): правової культури, правової спадщини та правових традицій. Її віссю, на думку дисертанта, постає правова ідентичність, котра є інтегрованим відображенням правових цінностей, історично сформованого правового досвіду й соціокультурних особливостей, утілених у сучасній правовій реальності.

Заслуговує на схвалення положення щодо визначення зовнішньої та внутрішньої правових традицій розвитку українського права, згідно з яким внутрішня правова традиція – це історично сформований правовий континуїтет, що виражає процес становлення, збереження та трансформації локальних та загальнонаціональних правових звичаїв, інститутів, норм, форм правозастосування та соціокультурних практик саморегуляції, які формувалися в процесі історичного правотворення українського народу та підтримують національну правову ідентичність і спадкоємність національної правової системи; а зовнішня правова традиція – це форма правового впливу, пов'язана із запозиченням, адаптацією зовнішніх правових інститутів, принципів, доктрин у межах національної правової системи, котра сприяє адаптації та пристосовуваності українського права до зовнішніх викликів, що, залежно від моделі взаємодії з внутрішньою правовою традицією, може призводити як до збереження правової самобутності (у випадку гібридизації), так і до її зміни (у випадку домінації).

В якості логічного продовження дослідження М. Ю. Рязанов означив моделі взаємодії зовнішньої та внутрішньої правових традицій. Домінація зовнішньої правової традиції над внутрішньою, на думку автора, проявляється тоді, коли правові норми витісняють локальні звичаєві практики в процесі централізації та уніфікації правової системи, що зумовлює формування нових або модернізацію існуючих національних правових інститутів під впливом наднаціональних правових стандартів. Гібридизація передбачає поєднання

правових інститутів, принципів і доктрин (запозичених через зовнішню правову традицію) з усталеними елементами внутрішньої правової традиції, що сприяє збагаченню національної правової системи, підвищує її адаптивність і пристосовуваність, а також забезпечує збереження правової самобутності шляхом оновлення та актуалізації традиційних елементів у контексті сучасного правового простору.

На слухне переконання М. Ю. Рязанова, структура правової спадщини крізь її знакові прояви (правові артефакти, правову традицію, мову права, правове мислення, правосвідомість, образ права) створює ієрархічну структуру впливу на правову культуру тощо.

Повнота викладу наукових положень висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях.

Достатньо обґрунтованою та логічною є структура дисертації, яка є послідовною, раціональною, зумовленою предметом, метою та завданнями дослідження. Робота складається з анотації (українською та англійською мовами), вступу, чотирьох розділів, які містять двадцять підрозділів (два з яких поділені на пункти), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 525 сторінок, із них основного тексту 434 сторінки. Список використаних джерел містить 696 найменувань і розміщений на 71 сторінці. Додатки розміщені на 8-ми сторінках.

У першому розділі дисертації «Загальнотеоретичні основи дослідження ролі правової спадщини у формуванні українського права» здійснено теоретико-методологічне осмислення правової спадщини як багатовимірного феномена, що акумулює правові цінності, норми, смисли та досвід попередніх епох і забезпечує наступність, стабільність та внутрішню легітимність розвитку права.

У другому розділі дисертації «Морфологія правової спадщини» досліджено внутрішню будову правової спадщини, з'ясовано її морфологічні параметри, семіотичні прояви і типологічні характеристики.

У третьому розділі дисертації «Генеza національної правової спадщини» визначено та охарактеризовано основні історичні етапи становлення української правової спадщини та виявлено правові, культурні і світоглядні чинники, які зумовили її формування.

У четвертому розділі дисертації «Правова спадщина як основа розвитку українського права» з'ясовано роль правової спадщини у формуванні сучасного українського права, а також проведено аналіз її інституційного, культурного та професійного вимірів як підґрунтя правової наступності й оновлення національної правової системи.

Основні положення дисертації знайшли своє відображення в сорока одній науковій праці, а саме: у двадцяти одній статті, з яких тринадцять статей опубліковано у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, чотири статті – у виданнях, включених до наукометричних баз Scopus та Web of Science Core Collection, чотири статті у наукових періодичних виданнях інших держав, а також у дев'ятнадцятих надрукованих тезах доповідей (котрі були представлені на міжнародних та національних науково-практичних конференціях і круглих столах), а також у одній публікації, що

додатково відображає одержані наукові результати.

Однак, як і при дослідженні будь-якої складної і нової теоретичної проблеми, в зазначеній дисертації містяться положення, які потребують додаткової аргументації, можуть стати підґрунтям наукової дискусії і напрямами подальшої розробки даної проблеми. Зокрема:

1. Відзначаючи докторський рівень представленого дисертаційного дослідження та важливість визначення понятійно-категорійного апарату проблеми ролі та значення правової спадщини у формуванні українського права, дещо дискусійним видається намагання автора сформулювати *концепцію* правової спадщини, розкрити її значення у забезпеченні континуїтету, правової ідентичності та ціннісної наступності національного правового розвитку.

Втім, як відомо, концепція – це система поглядів, понять про ті чи інші явища або процеси, спосіб їхнього розуміння, тлумачення; або основна ідея будь-якої теорії, головний задум; ідея чи план нового, оригінального розуміння; конструктивний принцип діяльності.

Аналіз представленого дисертаційного дослідження свідчить про всебічність осмислення сутності та змісту правової спадщини щодо її впливу на формування українського права, що, на нашу думку, свідчить про вихід за межі формулювання концепції. Можливо йдеться про формування теорії правової спадщини як чинника формування українського права, що включає предметність, системність, тобто не сукупність розрізнених знань, а внутрішньо організовану систему пов'язаних понять, категорій, суджень щодо правової спадщини, її повно описує і пояснює, є логічно обґрунтованою.

Це підтверджується і самим дисертантом, коли він стверджує, що концепція правової спадщини постає як цілісна наукова модель, багатовимірна, знаково-смыслова, аксіологічно впорядкована та структурно організована система, яка забезпечує континуїтет правового розвитку, легітимацію нових норм, інституціональну спадкоємність і національну правову ідентичність у межах конкретного соціокультурного простору. Вона охоплює зміст спадщини (цінності, традиції, правові ідеї), механізми її трансляції (менталітет, правові інститути, поведінкові практики, правова традиція), точки нормативної актуалізації (нормативні факти) та результат — формування нових правових форм на основі спадкової наступності.

З огляду на це, отримана в результаті проведеного дослідження сукупність наукових знань, на наше переконання, може кваліфікуватись як наукова теорія, яка лише потребує фіналізації її понятійного визначення.

2. Важливим для досягнення мети дисертаційної роботи є визначення авторського підходу до поняття «правова спадщина», його сутності і змісту. У положеннях новизни, тексті дисертаційного дослідження та його висновках декілька раз автор визначає значення правової спадщини, структуру, форми її трансляції, розуміння в різні історичні періоди. Крім того, автор в ході всього дослідження звертається до аналізу сутності правової спадщини як явища та правової категорії, але цінним для понятійно-категоріального апарату теорії держави і права та запропонованого дослідження є формулювання відповідної чіткої дефініції і її розміщення серед положень наукової новизни.

3. Одним із завдань, поставлених М.Ю. Рязановим для досягнення

мети дисертаційного дослідження, є визначення ієрархічної структури правової спадщини через її знакові прояви. Вирішенню цього завдання присвячено підрозділ 2.2. дисертації: Семіотичність правової спадщини у її артефактах (інформаційно-семіотичне розуміння правової спадщини).

Виходячи із розуміння ієрархії як принципу побудови певних структур або систем, в яких елементи розташовані в суворому порядку від нижчого до вищого (за принципом підпорядкування), на нашу думку, потребує додаткового обґрунтування позиція дисертанта, згідно з якою він стверджує, що «до знакових проявів правової спадщини можна віднести: правову традицію, мову права, правове мислення, правосвідомість та образ права. Така ієрархічна послідовність запропонована на підставі критерію фундаментальності, впливу на формування і функціонування правової культури та правової системи в цілому» (стор. 159). Дискусійним видається як загалом можливість розгляду правової традиції, мови права, правового мислення, правосвідомості та образу права як явищ, між яким є відносини субординації, з огляду на їх сутність та значення, так і невизначеність критерію «фундаментальність впливу на розвиток правової системи». Зазначені твердження потребують додаткового обґрунтування, оскільки у змісті роботи автор не розглядає це питання детально.

4. Досліджуючи генезу формування національної правової спадщини України дисертант звертається до аналізу особливостей формування звичаїв і традицій у сфері права в різні історичні періоди. Втім, поза увагою залишився період новітньої історії – правового режиму воєнного стану, коли правова спадщина формується особливо інтенсивно. Як відомо, війна створює екстремальні умови, у яких право змушене швидко адаптуватися до нових викликів, і ці напрацювання згодом стають частиною правової традиції.

Зокрема, у період війни виникають нові правові норми та механізми державного управління; активізується розвиток міжнародного права в сфері захисту прав людини та гуманітарного права, зокрема після Другої світової війни були закріплені стандарти, що лягли в основу сучасного міжнародного правопорядку. Відповідальність за воєнні злочини, захист цивільного населення, статус військовополонених є частиною правової спадщини, яка зав'язується після воєн.

Саме в цей період також формується унікальна правозастосовна практика, адже судові рішення, діяльність правоохоронних органів, документування злочинів є досвідом, який використовуватиметься в майбутньому. Тому, правова спадщина, сформована в період правового режиму воєнного стану часто стає основою для післявоєнних реформ, зміцнення правової системи та удосконалення захисту людини в майбутньому.

У зв'язку з цим було б доцільно під час публічного захисту висвітлити і цю вкрай важливу для розвитку українського права проблематику.

5. Додаткового осмислення також потребує визначення ролі та значення правової спадщини в процесі адаптації законодавства України до права ЄС, що триває вже кілька десятиліть. Йдеться про ефективність імплементації європейських норм і стандартів у систему права України. При цьому, як свідчить досвід, відносини з ЄС не є лінійним процесом, вони містять здобутки

і проблеми, часто пов'язані з проблемою реалізації імплементованих або адаптованих норм права, оскільки вони не враховують національні особливості в сфері права, правову спадщину українського народу.

Відповідно, як і зазначає автор на стор. 22 дисертаційного дослідження, «потребує уточнення модель взаємодії правових права ЄС з національною правовою системою України, оскільки процеси євроінтеграційної гармонізації нерідко здійснюються без належного теоретичного осмислення ціннісних підстав рецепції, що створює ризики нормативних розривів і зниження легітимності правових трансформацій». Втім, зазначене положення не знайшло розвитку на сторінках роботи і потребує аргументації під час захисту, в тому числі і з огляду на визначення перспектив урахування правової спадщини у формуванні системи права та правової системи України на майбутнє.

Ці та інші зауваження хоча і потребують пояснень автора під час захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді, проте, в цілому, не впливають на високу оцінку проведеного дисертаційного дослідження і не перешкоджають оцінити його як завершену наукову роботу, яка вирізняється науковою новизною, в котрій вирішена актуальна наукова проблема, розв'язання якої полягає у формуванні українського права, що включає побудову концепції правової спадщини, розкриття її значення у забезпеченні континуїтету, правової ідентичності та ціннісної наступності національного правового розвитку.

Положення та висновки дисертаційного дослідження є новими, науково обґрунтованими та достовірними.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в роботі висновки і пропозиції можуть бути використані:

у правотворчій діяльності – з метою вдосконалення законодавства України з урахуванням правової спадщини та її впливу на формування сучасної правової системи;

у науково-дослідній діяльності – для подальших студій правової спадщини через її історичні та сучасні прояви, що дозволить поглибити розуміння української правової культури та її трансформацій в умовах глобалізації;

у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності правозастосування, збереження правових традицій та підвищення правосвідомості серед правозастосовувачів;

у навчальному процесі – під час викладання дисциплін, пов'язаних з історією українського права, порівняльним правознавством та правовою культурою, а також для розробки навчальних посібників, підручників та методичних рекомендацій з відповідних курсів.

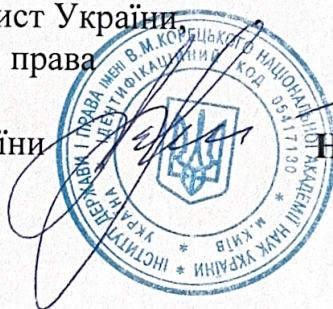
Дисертаційне дослідження виконане на високому теоретико-методологічному рівні, є об'єктивним і виваженим. Результати дослідження достатньо апробовані на наукових заходах, висвітлені у вітчизняних та зарубіжних наукових фахових виданнях.

Належної оцінки заслуговує оформлення наукового апарату, стиль викладення матеріалу, логіка його викладу.

Проведений аналіз роботи дає підстави для висновку, що дисертаційне дослідження **«Правова спадщина у формуванні українського права»** відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40, а також Положенню про спеціалізовану вчену раду з присудження наукового ступеня доктора наук, затвердженому наказом Міністерства освіти і науки України від 13 грудня 2021 року № 1359, а його автор **Рязанов Михайло Юрійович** за умови успішного захисту заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Опонент:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
член-кореспондент
НАПрН України, заслужений юрист України,
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В.М.Корецького НАН України

Наталія ПАРХОМЕНКО

